

УДК 274.1:284.5(410)”15/16”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/95-3-2>**Сергій СУДАКОВ,**

orcid.org/0009-0000-4813-9827

аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

(Харків, Україна) sudakovsn@gmail.com

ВПЛИВ ТОМАСА КАРТРАЙТА НА ФОРМУВАННЯ ПРЕСВІТЕРІАНСЬКОЇ ПЛАТФОРМИ В ЄЛИЗАВЕТІНСЬКІЙ АНГЛІЇ: ВІД АКАДЕМІЧНОЇ ДИСКУСІЇ ДО ПОЛІТИЧНОГО РУХУ

Статтю присвячено дослідженню особливостей формування пресвітеріанського руху в Англії в XVI–XVII ст., а також з'ясуванню ролі Томаса Картрайта в цьому процесі. Проаналізовано основні передумови поширення пресвітеріанства в контексті Реформації і процесів конфесіоналізації Англії. Окреслено ключові характеристики пресвітеріанства, що включають доктринальні засади, аспекти церковного управління, тайнства і культові практики, ритуали, ставлення до обрядовості та повсякденного життя, особливості освіти. Акцентовано увагу на тому, що пресвітеріанство XVI–XVII ст. не є опозиційним рухом всередині Англійської церкви – це цілісний, але «незавершений» проєкт альтернативної конфесіоналізації. Цей проєкт базується на принципі *Jus Divinum* (Божественного права церковного устрою) і передбачає побудову суспільства на засадах суворого соціального дисциплінування через систему церковних судів (консисторій), що було несумісним із традиційною для Англії моделлю королівського верховенства. Саме зіткнення двох моделей конфесіоналізації, державної (англійської, вертикальної) і громадянсько-церковної (пресвітеріанської, соборної), призвело до краху ідеї єдиної державної церкви та заклало фундамент для релігійного плюралізму (появи нонконформізму) в Англії. Наголошено, що в цьому контексті особливе місце посідає діяльність Томаса Картрайта – одного з провідних пуританських теологів і ключового ідеолога англійського пресвітеріанства. Проведено аналіз основних етапів його життя та церковно-реформаторської діяльності. Розкрито вплив університетського середовища Кембриджа на формування богословських поглядів Картрайта. Показано внутрішні суперечності пуританського руху, що обмежили практичну реалізацію його реформаторських проєктів. Зроблено висновок, що діяльність Картрайта стала вирішальним чинником переходу пресвітеріанських ідей від суто академічних богословських дискусій до оформленого церковно-політичного руху в Англії, причому його головна заслуга полягала не у виробленні нових доктрин, а в упорядкуванні та пристосуванні реформаторської еkleзіології до національного контексту.

Ключові слова: релігія, протестантська Реформація, пресвітеріанство, англійська церква, конфесіоналізація.

Serhii SUDAKOV,

orcid.org/0009-0000-4813-9827

PhD Student at the Department of History of the Ancient World and the Middle Ages

V.N. Karazin Kharkiv National University

(Kharkiv, Ukraine) sudakovsn@gmail.com

THOMAS CARTWRIGHT'S INFLUENCE ON THE FORMATION OF THE PRESBYTERIAN PLATFORM IN ELIZABETHAN ENGLAND: FROM ACADEMIC DISCUSSION TO POLITICAL MOVEMENT

The article is devoted to the study of the features of the formation of the Presbyterian movement in England in the 16th–17th centuries, as well as to the study of the role of Thomas Cartwright in this process. The main prerequisites for the spread of Presbyterianism in the context of the Reformation and the processes of confessionalization of England are analyzed. The key characteristics of Presbyterianism are outlined, including doctrinal principles, aspects of church governance, sacraments and cult practices, rituals, attitude to ritual and everyday life, and features of education. Attention is focused on the fact that Presbyterianism of the 16th–17th centuries is not an opposition movement within the Church of England – it is a holistic, but "unfinished" project of alternative confessionalization. This project is based on the principle of *Jus Divinum* (Divine law of the church system) and involves building a society on the basis of strict social discipline through a system of church courts (consistories), which was incompatible with the traditional English model of royal supremacy. It was the collision of two models of confessionalization – state (Anglican, vertical) and civil-church (Presbyterian, cathedral) – that led to the collapse of the idea of a single state church and laid the foundation for religious pluralism (the emergence of nonconformism) in England. It is emphasized that in this context the activities of Thomas Cartwright – one of the leading Puritan theologians and the key ideologist of English Presbyterianism – occupy a special

place. An analysis of the main stages of his life and church reform activities is carried out. The influence of the Cambridge university environment on the formation of Cartwright's theological views is revealed. The internal contradictions of the Puritan movement are shown, which limited the practical implementation of its reform projects. It is concluded that Cartwright's activities became a decisive factor in the transition of Presbyterian ideas from purely academic theological discussions to a formal church-political movement in England, and his main merit was not in the development of new doctrines, but in the systematization and adaptation of Reformed ecclesiology to the national context.

Key words: religion, Protestant Reformation, Presbyterianism, Anglican Church, confessionalization.

Постановка проблеми. У середньовічній Європі католицька церква була міцно інтегрована в політичну сферу, що часто призводило до випадків незаконного збагачення, політичних маніпуляцій і зловживання владою. Велике багатство та вплив церковної ієрархії викликали широку критику, зокрема за продаж індульгенцій і втрату морального авторитету серед духовенства. У цьому контексті церква ставала вразливою для нападок політичних лідерів, які прагнули обмежити її владу та вплив, шукаючи способи послабити її духовне лідерство. Ці проблеми стали однією з передумов Реформації, що охопила Європу у XVI ст., і знайшли своє специфічне відображення в англійському контексті. В Англії почали формуватися неформальні групи людей, зацікавлених у нових релігійних ідеях, які функціонували переважно поза межами офіційних церковних структур, підтримуючи між собою горизонтальні зв'язки й обмінюючись протестантською літературою, що нелегально надходила до країни. Така практика сприяла формуванню альтернативної релігійної культури, в якій наголос робився не лише на доктринальних питаннях, але і на формах спільнотного релігійного життя.

Від самого початку Реформація розвивалася переважно як ініційований державою процес, у межах якого ключові рішення щодо церковної організації ухвалювалися «згори» та були тісно пов'язані з інтересами корони. За правління Єлизавети I цей курс було закріплено через парламентські акти, які встановили компромісну форму протестантства, поєднану зі збереженням єпископальної структури та королівського верховенства над церквою. Така модель викликала спротив як з боку прихильників відновлення зв'язків із Римом, так і серед тих протестантів, які вважали здійснені реформи недостатніми з погляду Святого Письма. Релігійні конфлікти, включно з католицькими повстаннями в Англії та Ірландії, засвідчили нестабільність досягнутого балансу і виявили глибинні суперечності між державною уніфікацією віри та прагненням до подальшої реформації церковного життя. Саме в цьому контексті напруження між офіційною церковною політикою та реформаторськими очікуваннями частини протестантського середовища поступово сформувався інтелектуаль-

ний і соціальний простір, у межах якого виникла пресвітеріанська платформа як спроба системної альтернативи елізаветинській моделі церковного устрою.

Аналіз досліджень. Проблематика формування і розвитку пресвітеріанського руху в Англії доби правління Єлизавети I посідає помітне місце в історіографії Реформації. Так, професор церковної історії в Юніонській теологічній семінарії і Пресвітеріанської школи християнської освіти в Річмонді Дж. Смайлі у своїй книзі “A Brief History of the Presbyterians” (“Коротка історія пресвітеріан”) описав витoki реформаторської традиції і проаналізував процес розвитку пресвітеріанства аж до XXI ст. (Smylie, 1996). У більш сучасних наукових дослідженнях, зокрема у працях С. Collister (2024) та К. Askerman (2024) увага зосереджується на витоках та еволюції англо-католицизму, зокрема простежується зв'язок між дореформаторською церковною традицією, елізаветинським церковним компромісом і пізнішими спробами переосмислення «католицької спадщини» англiканства. Як найпотужніша альтернатива різновидам протестантського єпископалізму, пресвітеріанство розглядалося у праці J. Gray (2013).

Багато дослідників розглядали внесок богословів і проповідників, які діяли в академічному середовищі, наголошуючи на значенні університетських дискусій у поширенні реформаторських ідей. Так, у працях S. Chavura (2015) та A. Pearson (1927) одним із ключових теоретиків англійського пресвітеріанства постає Томас Картрайт. Так, Б. Брук у своїй книзі “Memoir of the life and writings of Thomas Cartwright, the distinguished Puritan Reformer” (“Спогади про життя та твори Томаса Картрайта, видатного пуританського реформатора”) охарактеризував Картрайта як “провідного пуританського реформатора та морального вірця, чия життєва позиція і богословська діяльність, позначені глибокою побожністю, невтомною працею, ревністю у відстоюванні істини та готовністю до страждань, розкривають справжній характер Реформації, перерваної втручанням світської влади, а також демонструють його безстрашний опір узурпації церковної влади, прагнення до глибшого очищення Церкви та розширення релігійної свободи на засадах легітимних

принципів реформування” (Brook, 1845). Хоча сучасники і відзначали імпульсивний характер Томаса Картрайта (На, 2024), він все ж вирізнявся високим рівнем культури та оригінальністю мислення. У сукупності ці характеристики зумовлюють необхідність комплексного аналізу діяльності Томаса Картрайта як богословського мислителя та ключової фігури інтелектуального оформлення пресвітеріанської платформи в елізаветинській Англії.

Мета статті – проаналізувати роль Томаса Картрайта у формуванні пресвітеріанської платформи в елізаветинській Англії як інтелектуального й організаційного ядра альтернативного проекту конфесіоналізації.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, протестантська Реформація стала одним із ключових трансформаційних процесів європейської історії XVI ст. Первісно спрямована на оновлення віровчення та подолання практик Римсько-католицької церкви, які дедалі частіше сприймалися як несумісні з євангельськими ідеалами, вона з часом переросла в масштабний конфесійний конфлікт, що розділив західне християнство на протестантську та римо-католицьку гілки (Судаков, 2025). Традиційно початок протестантської Реформації пов’язують із подіями 1517 року в Німеччині, коли августинський монах та університетський викладач Мартін Лютер оприлюднив свої «Дев’яносто п’ять тез», закликаючи до богословської дискусії щодо окремих церковних практик. Хоча на початковому етапі цей виступ не передбачав розриву з Римською церквою, він фактично поставив під сумнів усталені догматичні та інституційні засади середньовічного католицизму, що зумовило швидке поширення реформаторських ідей (Tröhler, 2021: 260). Зрештою, реформаторський рух вийшов за межі німецьких земель і набув різноманітних форм у Північній і Західній Європі. Поступово термін «протестант» став узагальненим означенням для широкого спектра спільнот, які відмежувалися від римо-католицької традиції.

Пресвітеріанство сформувалося в межах протестантської Реформації, зокрема в кальвіністській традиції. Його представники вважали, що Реформація залишилася незавершеною, а Англійська церква зберегла надмірну кількість практик та елементів, успадкованих від Римсько-католицької церкви (Судаков, 2025: 1058). Цей напрям сформувався завдяки діяльності Джона Нокса – учня та соратника Жана Кальвіна. Від самого початку пресвітеріанство рішуче заперечувало уявлення про духовенство як необхідного посередника між людиною та Богом, протиставляючи цю позицію

католицькому вченню, а в 1567 році пресвітеріанство було офіційно визнане панівною релігією в Шотландії (Fincham, Taylor, 2023: 972).

З метою узагальнення ключових засад віровчення, церковного устрою та практики пресвітеріанської традиції доцільно подати їх у систематизованому вигляді. Таблиця 1 відображає основні характеристики пресвітеріанства, що дозволяє наочно окреслити його богословські, організаційні та соціально-релігійні особливості.

Досліджуючи історію пресвітеріанського руху в Англії XVI–XVII ст. потрібно розглядати його не лише як внутрішню церковну опозицію в межах Англійської церкви, а як цілісний проєкт альтернативної конфесіоналізації. Він формувався на ґрунті реформаторської еклезиології і принципу *Jus Divinum* церковного устрою, який надавав біблійним приписам нормативного статусу в питаннях організації церковної влади та дисципліни. У цьому контексті особливе місце посідає діяльність Томаса Картрайта – одного з провідних пуританських теологів і ключового ідеолога англійського пресвітеріанства.

Томас Картрайт народився приблизно у 1535 році, ймовірно в Ройстоні (графство Гартфордшир). У 1547 році Картрайт розпочав навчання в Клер-коледжі Кембриджського університету, що стало визначальним етапом формування його інтелектуальних і конфесійних поглядів. Період правління католицької королеви Марії I змусив Картрайта тимчасово перервати академічну кар’єру та залишити університетське середовище. Повернення до Кембриджа відбулося після сходження на престол Єлизавети I у 1558 році, коли відновлення протестантського курсу створило сприятливі умови для його подальшої наукової і церковно-реформаторської діяльності. Томас Картрайт був молодим і надзвичайно здібним професором богослов’я в університеті. У серії своїх лекцій про Книгу Діян Апостолів він стверджував, що Біблія слугує основою для організації церкви, і ця основа краще реалізується в пресвітеріанському устрої, ніж у єпископальній системі. Картрайт виступав за скасування посади єпископів і створення церковного ладу, який більше спирався б на участь мирян. Він прагнув запровадити Царство Боже на землі та в Англії. При цьому церква мала залишатися незалежною від влади правителів, тобто взаємодіяти з урядом, але не підкорятися йому (Crawford, 2025: 6). Він рішуче заперечував англійський спосіб надання церковних посад і послідовно відстоював вільний вибір християнських пасторів як природне та невіддільне право кожної християнської громади, яке

тісно пов'язане з цінностями, що мають небесне походження і вічне значення. Його глибоко обурювали практика сумісництва церковних посад і невиконання пастирських обов'язків, дозволені в Державній церкві, які він вважав такими, що суперечать Божій волі і серйозно підривають пастирську відданість та ефективність служіння (Brook, 1845: 441).

Картрайт відстоював принцип, що участь у церковному навчанні та служінні повинна бути доступною будь-якій особі, яка володіє необхідними духовними якостями, незалежно від соціального становища. Поряд із цим він підтримував пресвітеріанську концепцію церковної демократії, передбачаючи право кожної громади обирати власних старійшин і служителів, а національна церква мала функціонувати через систему представницьких зборів на різних рівнях, які формуються як із духовенства, так і з мирян.

У Кембриджському університеті Томас Картрайт здобув репутацію талановитого богослова та впливового проповідника. У 1570 році його було призначено на одну з найпрестижніших академічних посад – професора богослов'я імені леді Маргарет. Проте обіймав цю посаду він недовго. У своїх інавгураційних лекціях Картрайт піддав

грунтовній критиці структуру та ієрархічні засади англіканської церкви, сформованої за правління королеви Єлизавети I (Cuttica, 2022: 67). Така позиція викликала різку реакцію університетської і церковної влади, як наслідок за ініціативою віцеканцлера Кембриджа Джона Вітгіфта, який згодом став архієпископом Кентерберійським, Картрайта було позбавлено кафедри. Після усунення з університету він був змушений залишити Англію та виїхати до Женеви. У сучасній історіографії кембриджські лекції Картрайта часто розглядаються як один із найпоспідовніших і найчіткіших викладів ідейних витоків англійського пресвітеріанства (На, 2011: 45).

Після звільнення Томаса Картрайта з посади професора богослов'я в Кембриджі він продовжував писати та читати лекції, здобувши підтримку серед частини пуритан, проте жодна з його реформ не була реалізована через внутрішні розколи руху. Частина прихильників відкидала пресвітеріанську модель, стверджуючи, що кожна місцева церква має самостійно визначати свій курс, а членство слід обмежити щирими віруючими (Chavura, 2015: 320). Такий підхід, близький до анабаптистських ідей «незалежності», суперечив національній церкві та зменшував політичне значення церкви для монарха. Через ці

Таблиця 1

Основні характеристики пресвітеріанства

Категорія	Опис
Доктринальні засади	Пресвітеріанство належить до реформатської (кальвіністської) традиції і ґрунтується на догматах про божественне передвизначення, спасіння через віру й абсолютний авторитет Святого Письма. Класичне викладення віровчення міститься у Вестмінстерському віровизнанні (1647), а також у пов'язаних з ним катехізисах.
Еклезіологія та церковне управління	Визначальною рисою пресвітеріанства є пресвітеріанська форма церковного управління, що базується на принципі соборності (presbyterial-synodal system). Церква керується колеґіями пресвітерів (старійшин), які об'єднані в пресвітерії, синоди та генеральні асамблеї без ієрархічного єпископату. Заперечується необхідність посередницької ролі церковної ієрархії між віруючими та Богом.
Таїнства та культова практика	Пресвітеріанство визнає лише два таїнства: хрещення та причастя. Хрещення розглядається не лише як індивідуальний акт віри, але і як знак входження до спільноти Завіту. У вченні про Євхаристію відкидається ідея реальної тілесної присутності Христа в хлібі та вині, наголошується на духовному характері причастя. Причастя здійснюється спільно для духовенства та мирян, без практики колінопреклоніння.
Богослужіння та ритуали	Богослужбова практика вирізняється простотою та відсутністю розвиненої літургії. Центральне місце займає проповідь, особливо недільна, читання Святого Письма, молитви та спільний спів псалмів. Використання пишних богослужбових шат, складних ритуалів і сакральної символіки свідомо обмежується.
Ставлення до обрядовості та повсякденного життя	Пресвітеріанська традиція мінімізує церковні обряди поза богослужінням: зокрема шлюбні та поховальні молитви можуть здійснюватися в приватному просторі. Не визнається практика постів як обов'язкових елементів церковного життя, а також культ святих і їх канонізація.
Освіта і дисципліна	Вагоме місце в пресвітеріанстві посідає освіта та постійне вивчення Святого Письма, богословської літератури та конфесійних документів. Значна увага приділяється моральній дисципліні та формуванню відповідального християнського способу життя, що історично реалізовувалося через систему церковних настанов і дисциплінарних практик.

Джерело: узагальнено автором за Gray (2013).

суперечності Картрайт не зміг об'єднати опозицію проти єпископальної структури, а частина пуритан залишалася вірною англійській церкві. З його звільненням і припиненням спроб упровадити пресвітеріанський устрій завершилася перша фаза пуританського руху (Milton, 2023: 1081).

Загалом, аналіз життя та церковно-реформаторської діяльності Томаса Картрайта дозволяє зробити кілька узагальнювальних висновків, важливих для розуміння формування англійського пресвітеріанства ранньомодерного періоду. Картрайт послідовно дотримувався принципу нормативного авторитету Святого Письма, розглядаючи Біблію як єдине легітимне джерело церковного устрою і доктринальної істини. Його релігійна позиція вирізнялася системністю та чіткістю в осмисленні церковної влади та дисципліни.

Попри радикальність критики єпископальної моделі, Картрайт рішуче дистанціювався від сепаратистських і сектантських тенденцій. Він послідовно відкидав конгрегаціоналістську аргументацію Роберта Брауна, вбачаючи в ній загрозу нескінченної фрагментації церковної спільноти. Водночас його позиція залишалася в межах уявлень XVI ст. про необхідність загальнонаціональної церкви, що зумовлювало притаманну йому схильність до авторитарних і, за сучасними мірками, нетолерантних рішень (Clifford, 2004).

Запропонована Картрайтом модель пресвітеріанського церковного управління була спрямована на подолання ієрархічного принципу єпископату та водночас на збереження балансу між автономією локальних громад і надлокальною, інституційно оформленою церковною єдністю через систему пресвітерій та синодів. Богословська спадщина Картрайта акцентує увагу на ідеї верховенства Христа в Церкві, яке реалізується через авторитет Святого Письма та дію Святого Духа. Саме цей принцип становить найбільш тривалий і концептуально значущий елемент його впливу на реформатську традицію.

І наостанок, діяльність Картрайта відображає характерну для пуританізму концепцію «трьох чистот»: доктринальної, літургійної і моральної. Незважаючи на суперечливість окремих аспектів його спадщини, ця тріада залишалася фундаментальною для пуританського бачення церковного життя та відігравала ключову роль у формуванні пресвітеріанської ідентичності.

Висновки. Отже, пресвітеріанство, сформоване в руслі кальвінізму, пропонувало колегіальну модель церковного управління без єпископату, з системою місцевих зборів, синодів і морального нагляду, наголошуючи на обов'язку громади підтримувати «богоугодний порядок». В Англії ця модель вступала в протиріччя з англійською церквою, що зберігала єпископат і підпорядкування монарху, пропонуючи альтернативу державній конфесіоналізації, де релігійна ідентичність визначалася лояльністю до корони.

Переконання Томаса Картрайта мали чітко виражене пресвітеріанське спрямування, оскільки він орієнтувався на модель реформованої національної пресвітеріанської церкви і, ймовірно, не визнавав можливості існування альтернативних форм церковного устрою в її межах. Водночас у науковій літературі утвердилася думка, що саме його діяльність значною мірою сприяла систематизації пуританства та посиленню його інтелектуального й організаційного потенціалу в той період. Картрайт не підтримував ідеї відокремлення церкви від держави, вбачаючи натомість завдання Парламенту в санкціонуванні єдиної біблійно чистої пресвітеріанської конфесії для всієї нації. Таким чином діяльність Томаса Картрайта сприяла трансформації пресвітеріанських ідей із площини академічної полеміки у сферу організованого церковно-політичного руху. Його внесок полягав не стільки у створенні принципово нових доктринальних положень, скільки в систематизації та адаптації реформованої еклесіології до англійського контексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Судаков С. М. Становлення пресвітеріанства в Англії XVI–XVII ст. як складова конфесіоналізації. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 12 (42). С. 1055–1069. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-12\(42\)-1055-1069](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-12(42)-1055-1069) (дата звернення: 19.01.2026).
2. Судаков С. М. Англійський пресвітеріанський рух і формування релігійної ідентичності в добу Реформації. *Вісник гуманітарних наук*. 2025. № 14. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18136644> (дата звернення: 19.01.2026).
3. Ackerman K. Personal Reflections on the Anglo-Catholic Identity. *Cranmer Theological Journal*. 2024. Vol. 1, No. 2. P. 47–68. DOI: <https://doi.org/10.62221/tj.2024.203> (дата звернення: 19.01.2026).
4. Brook B. *Memoir of the life and writings of Thomas Cartwright, the distinguished Puritan Reformer*. London, 1845. 489 p. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=Pto5AAAACAAJ&oi=fnd&pg=PA1&dq=thomas+cartwright+puritan&ots=AdTZIPSoV&sig=z0Y7c2uMsVV2EPNpVwNsef564AY&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 19.01.2026).
5. Ha P. *English Presbyterianism, 1590–1640*. Stanford University Press, 2011. 300 p. URL: <https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=JWDMb0sW-hoC&oi=fnd&pg=PR7&dq=+P.+Ha,+English+Presbyterianism+1590%E2%80%9316>

- 40+(Stanford,+CA:+Stanford+University+Press,+2011),+p.+45.&ots=U4rfbwmuZ0&sig=mw7XP-tAc6t3RIi-rotZaMpJnIY (дата звернення: 19.01.2026).
6. Ha P. “Genevan Jesuits”: Crypto-Presbyterianism in England. *Insular Christianity*. Manchester University Press, 2024. P. 49–66. DOI: <https://doi.org/10.7765/9781526183774.00008> (дата звернення: 19.01.2026).
7. Fincham K., Taylor S. The English Presbyterian Conundrum of 1660-1. *The Seventeenth Century*. 2023. Vol. 38, No. 6. P. 969–987. DOI: <https://doi.org/10.1080/0268117X.2023.2276601> (дата звернення: 19.01.2026).
8. Smylie J. H. A brief history of the Presbyterians. Geneva Press. Louisville, KY : Geneva Press, 1996. 160 p. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=dsERNxGE18AC&oi=fnd&pg=PP9&dq=English+Presbyterianism+16th%E2%80%93centuries&ots=XfA0IX6DaO&sig=1TLia9MhaI9N26L1LgqRWtpdCs&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 19.01.2026).
9. Chavura S. A. Mixed constitutionalism and parliamentarism in Elizabethan England: The case of Thomas Cartwright. *History of European Ideas*. 2015. Vol. 41, No. 3. P. 318–337. DOI: <https://doi.org/10.1080/01916599.2014.950486> (дата звернення: 19.01.2026).
10. Clifford A. Thomas Cartwright – the father of Puritanism. *Evangelical Times*. 2004. URL: <https://www.evangelical-times.org/thomas-cartwright-the-father-of-puritanism/> (дата звернення: 19.01.2026).
11. Collister C. The Theology of the Church of England: The Origins of Anglican Orthodoxy. *Cranmer Theological Journal*. 2024. Vol. 1, No. 2. P. 1–23. DOI: <https://doi.org/10.62221/ctj.2024.201> (дата звернення: 19.01.2026).
12. Crawford A. Theologian and Locality: Cartwright, Puritanism and the Lord Leycester Hospital in Tudor Warwick. *Midland History*. 2025. Vol. 50, No. 1. P. 3–24. DOI: <https://doi.org/10.1080/0047729X.2025.2462044> (дата звернення: 19.01.2026).
13. Gray J. M. English Presbyterianism, 1590-1640. *Anglican and Episcopal History*. 2013. Vol. 82, No. 3. URL: <https://www.jstor.org/stable/43049759> (дата звернення: 19.01.2026).
14. Cuttica C. Anti-democracy in England, 1570-1642. Oxford: Oxford University Press, 2022. 296 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=qjNtEAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 19.01.2026).
15. Milton A. Contesting the Church of England 1640-70: the European dimension. *The Seventeenth Century*. 2023. Vol. 38, No. 6. P. 1079–1102. <https://doi.org/10.1080/0268117X.2023.2266300> (дата звернення: 19.01.2026).
16. Pearson A. F. S. Thomas Cartwright and Elizabethan Puritanism, 1535–1603. University of Glasgow, United Kingdom, 1927. URL: <https://www.proquest.com/openview/39bb5957a36ba134228e0b3929cab5d4/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y> (дата звернення: 19.01.2026).
17. Tröhler D. The lasting legacy of the European Reformation of the 16th century: Protestant foundations of modern educational reasoning. *Journal of Beliefs & Values*. 2021. Vol. 42, No. 2. P. 258–276. DOI: <https://doi.org/10.1080/13617672.2020.1818934> (дата звернення: 19.01.2026).

REFERENCES

1. Sudakov S. M. (2025) Stanovlennia presviterianstva v Anhlii XVI–XVII st. yak skladova konfesiionalizatsii [The formation of Presbyterianism in England in the 16th – 17th centuries as a component of confessionalization]. *Aktualni pytannia u suchasni nautsi*. 12(42). 1055–1069. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-12\(42\)-1055-1069](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-12(42)-1055-1069) [in Ukrainian].
2. Sudakov S. M. (2025) Anhliiskyi presviterianskyi rukh i formuvannia relihiinoi identychnosti v dobu Reformatsii [The English Presbyterian movement and the formation of religious identity in the era of the Reformation]. *Visnyk humanitarnykh nauk*. 14. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18136644> [in Ukrainian].
3. Ackerman K. (2024) Personal Reflections on the Anglo-Catholic Identity. *Cranmer Theological Journal*. 1(2). 47–68. DOI: <https://doi.org/10.62221/ctj.2024.203>
4. Brook B. (1845) *Memoir of the life and writings of Thomas Cartwright, the distinguished Puritan reformer*. London. URL: <https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=Pto5AAAACAAJ>
5. Ha P. (2011) *English Presbyterianism, 1590–1640*. Stanford University Press. URL: [https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=JWDMb0sW-hoC&oi=fnd&pg=PR7&dq=+Ha,+English+Presbyterianism+1590%E2%80%931640+\(Stanford,+CA:+Stanford+University+Press,+2011\),+p.+45.&ots=U4rfbwmuZ0&sig=mw7XP-tAc6t3RIi-rotZaMpJnIY](https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=JWDMb0sW-hoC&oi=fnd&pg=PR7&dq=+Ha,+English+Presbyterianism+1590%E2%80%931640+(Stanford,+CA:+Stanford+University+Press,+2011),+p.+45.&ots=U4rfbwmuZ0&sig=mw7XP-tAc6t3RIi-rotZaMpJnIY)
6. Ha P. (2024) “Genevan Jesuits”: Crypto-Presbyterianism in England. In *Insular Christianity* (pp. 49–66). Manchester University Press. DOI: <https://doi.org/10.7765/9781526183774.00008>
7. Fincham K., Taylor S. (2023) The English Presbyterian Conundrum of 1660-1. *The Seventeenth Century*, 38(6). 969–987. DOI: <https://doi.org/10.1080/0268117X.2023.2276601>
8. Smylie J. H. (1996) *A brief history of the Presbyterians*. Geneva Press. Louisville, KY: Geneva Press. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=dsERNxGE18AC&oi=fnd&pg=PP9&dq=English+Presbyterianism+16th%E2%80%9317th+centuries&ots=XfA0IX6DaO&sig=1TLia9MhaI9N26L1LgqRWtpdCs&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [in English].
9. Chavura S. A. (2015) Mixed constitutionalism and parliamentarism in Elizabethan England: The case of thomas cartwright. *History of European Ideas*. 41(3). 318–337. DOI: <https://doi.org/10.1080/01916599.2014.950486>
10. Clifford A. (2004) Thomas Cartwright – the father of Puritanism. *Evangelical Times*. URL: <https://www.evangelical-times.org/thomas-cartwright-the-father-of-puritanism/>
11. Collister C. (2024) The Theology of the Church of England: The Origins of Anglican Orthodoxy. *Cranmer Theological Journal*. 1(2). 1–23. DOI: <https://doi.org/10.62221/ctj.2024.201>
12. Crawford A. (2025) Theologian and Locality: Cartwright, Puritanism and the Lord Leycester Hospital in Tudor Warwick. *Midland History*. 50(1). 3–24. DOI: <https://doi.org/10.1080/0047729X.2025.2462044>

13. Gray J. M. (2013) English Presbyterianism, 1590–1640. *Anglican and Episcopal History*. 82(3). URL: <https://www.jstor.org/stable/43049759>
14. Cuttica C. (2022) *Anti-democracy in England, 1570–1642*. Oxford University Press. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=qjNtEAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> [in English].
15. Milton A. (2023). Contesting the Church of England 1640-70: the European dimension. *The Seventeenth Century*. 38(6). 1079–1102. DOI: <https://doi.org/10.1080/0268117X.2023.2266300>
16. Pearson A. F. S. (1927) *Thomas Cartwright and Elizabethan Puritanism, 1535–1603*. University of Glasgow, United Kingdom. URL: <https://www.proquest.com/openview/39bb5957a36ba134228e0b3929cab5d4/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>
17. Tröhler D. (2021) The lasting legacy of the European Reformation of the 16th century: Protestant foundations of modern educational reasoning. *Journal of Beliefs & Values*. 42(2). 258–276. DOI: <https://doi.org/10.1080/13617672.2020.1818934>

Дата першого надходження статті до видання: 28.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

